Belediyelerin Sokak Hayvanlarına Yönelik Görev ve Sorumluluklarının Değerlendirilmesi

Hüsniye AKILLI[*]

Öz: *İnsan ve sokak hayvanlarının etkileşimi tarihsel süreçte farklı bakış açılarıyla evrim geçirmiş, onlara karşı tutum da bu bakış açılarına göre şekillenmiştir. 1978 yılında kabul edilen Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi ile hayvanlara saygı gösterilmesi ve hayvan haklarının korunması amacı doğrultusunda birçok ülkede yasal düzenlemeler yapılmıştır. Hak ihlallerine yönelik önemli gelişmeler sağlanmakla birlikte sokak hayvanlarına ilişkin sürdürülebilir, etkin yasal ve idari çözümler üretilememiştir. Sokak hayvanları konusunda hizmet vermek üzere kanunen yetkilendirilmiş temel kuruluşlardan biri yerel yönetim kuruluşları olup bu çalışmada belediyelerin sokak hayvanlarına yönelik görev ve sorumlulukları değerlendirilecek hizmetin yürütülmesine dair sorunlar tespit edilmeye çalışılacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Sokak hayvanı, Hayvanları Koruma Kanunu, belediye, hayvan hakları.*

An Assessment of Municipal Duties and Responsibilities About Street Animals

Abstract: *The interaction of humankind and Street animals has evolved along various perspectives, and the attitudes have been shaped accordingly. Many countries have legislated regulations to protect the rights of animal rights, especially after the Universal Declaration of Animal Rights in 1978. Although there is considerable progress in preventing violations of animal rights, there is still lack of sustainable and effective legal and administrative solutions. One of the main organizations which have legal responsibility to provide services about the street animals are the local governments. In this study, the municipal duties and responsibilities about street animals will be assessed and main problems in executing these duties will be highlighted.*

Keywords: *Street animals, Animal Protection Law, municipality, animal rights.*

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kocasinan / Kayseri / Türkiye

Makale gönderim tarihi:20.02.2017
Makale kabul tarihi:27.06.2018

Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 27, Sayı 3, Temmuz 2018, s. 95-118

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü Raporu'na (WHO ve WSPA, 1990: 1) göre insanla köpek arasındaki bağ Avrasya'da yaklaşık 12-14 bin yıl önce başlamıştır. Tarih boyunca kurduğu bu ilişkide insanların hayvanlara yönelik algısı da yaşadığı döneme, topluma, inanca, kültür ve eğitime göre biçimlenmiştir. Hayvanlarla ilgili sistematik ve kapsamlı felsefi ilk sorgulamalar Aristoteles'in eserlerinde görülmüş ve hayvanlara ilişkin düşünce kalıplarının etkisi ise Aydınlanma Çağı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Aristoteles, insanı canlılar hiyerarşisinin en tepesine yerleştirerek insan merkezci düşüncenin en güçlü tohumlarından birisini ekmiştir (Akıllı, 2017: 65-66). Bugün etkisini hala sürdüren bu yaklaşım çerçevesinde cansız ve eylemsiz olarak gördüğü doğaya egemen olduğunu düşünen ve kendisini doğaya karşı konumlandıran insan, hayvanlardan gıda ve giyim sektörlerinde yararlanmakta, ulaşım ve binek aracı olarak kullanmaktadır (Dönmez Ağın, 2012: 277). Deney hayvanı olarak tıpta ve eğlence aracı olarak da sirklerde fiziksel şiddete maruz bırakmaktadır. Onları araçsallaştıran ve eşya sayan bu anlayış, Roma hukuku kökenli bir geleneğe dayalı olup korunmalarına ilişkin yasal yaptırımlar söz konusu olsa da bu yaptırımların nedeni, hayvanların insana ne kadar gelir getirdikleri ve ne kadar yararlı oldukları ile ilintili olmuştur (Koçhisarlıoğlu ve Söğütlü Erişgin, 2013: 1720). Kartezyen görüş, hayvanları iradesi, akıl yürütme becerisi, hisleri ve acı duyumu olmayan makineler olarak değerlendirmiştir (Singer, 2005: 274). Son iki yüz yılda ise hayvanların maruz kaldığı zulüm ama aynı zamanda buna yönelik karşıt söylemler de yükselmeye başlamıştır. Bu dönüşümü açık biçimde ilk kez ifade eden kişilerden biri Jeremy Bentham olmuştur (Sarıtaş, 2015: 6). Hayvan hakları hareketi, hayvan deneylerine tepki olarak (*antivivisekseyonist hareket*) 1863 yılında İngiltere'de gerçekleştirilmiş, 1875 yılında ilk yasal örgüt *The Victoria Street Society* Londra'da kurulmuştur (Yaşar ve Yerlikaya, 2004: 41). 1931 yılında farklı ülkelerde kurulan birçok dernek bir araya gelerek 4 Ekim gününü 'Hayvanları Koruma Günü' olarak kabul etmiştir (Ilgar, 2007: 347). Bu gelişmelerin ışığında bazı düşünürler tarafından hayvanların maruz kaldıkları uygulamaların ahlaki ve etik boyutunu sorgulayan eserler yayımlanmaya başlamıştır. Bu çerçevede türcülük (*speciesism*)[1], hayvan refahı (*animal welfare*), hayvan özgürleşmesi (*animal liberation*) ve hayvan hakları (*animal rights*) konuları tartışılır hale gelmiştir. Peter Singer ve Tom Regan bu alanda çalışmaları olan, hayvan hakları düşüncesinin gelişimine katkı sağlamış bilim insanlarıdır. Regan'a göre hayvan hakları mücadelesi, hayvanların koşullarını iyileştirme mücadelesi ile sınırlı olmayıp sadece nezaketle ve şefkatle ilgili değildir. Hayvanlara saygılı muamele, bir adalet meselesi olup kötü uygulamaların insanileştirmesi-

[1] Türcülük; bir kişinin kendi biyolojik türünün çıkarları lehine ve diğer biyolojik türlerin çıkarları aleyhine, yanlı ve önyargılı olması (Singer, 2005: 43); ırk, cinsiyet, din, etnik köken ayrımında olduğu gibi insanı diğer varlıklardan üstün görme yoluyla türler arasında ayrımcılık yapmaktır (Dönmez Ağın, 2012: 284).

ni değil tamamen bırakılmasını gerektirmektedir (Sarıtaş, 2015: 9). Russell ve Burch'ın (1959) deneylerde hayvan kullanılmasına ilişkin olarak ortaya koydukları 3R Kuralı (*Reduction, Refinement, Replacement*)[2] ise biyoetik kurallarının temelini oluşturmuştur. 1978 yılında Paris'te Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi kabul edilmiştir. Bildirgede ise özetle; hayvan türünü koruma, saygı gösterme, eziyet - işkence etmeme ve özgürlüklerinden mahrum bırakmama gibi insani sorumlulukları içeren maddelere yer verilmiştir. Bu çerçevede birçok ülkede yasal düzenlemeler ve politikalar geliştirilmiş, Türkiye'de ise 2004 yılında 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu yürürlüğe girmiştir. Sokak hayvanları konusundaki sorunlar siyasi ve yönetsel düzlemde meclis ve ilgili bakanlıklar bünyesinde, belediyelerin düzenlemiş olduğu bilimsel etkinliklerde, akademik yazında, sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri kapsamında, basında ve sosyal medyada olmak üzere birçok platformda tartışılır hale gelmiştir. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra günümüzde insan merkezci düşünce kalıplarını sorgulatan ve insanı evrendeki canlı ya da cansız tüm varlıklarla karşılıklı bağlantılılığı içerisinde ele alan insansonrası kuramlar da (*posthumanism*) gelişim içerisindedir (Akıllı, 2017: 65).

Bilimsel ve yasal çalışmalar çerçevesinde hayvan hakları ihlalleri adına önemli adımlar atılmış olsa da bugün hala sokak hayvanlarının özgürlüğü, refahı ve hakları konusunda nitelikli bir gelişme kaydedildiğini ifade etmek mümkün görünmemektedir. Regan'a (1986: 180) göre hayvan hakları konusunda gelişim sağlayabilmek için insanların hayvanlara yönelik alışkanlıklarından önce bakış açılarını, bu yöndeki inançlarını değiştirmeleri özellikle de seçilmiş kamu görevlilerinin bu değişime inanmaları ve değişimi istemeleri gerekmektedir. Bu değişim süreci ise eğitimden siyasi etkinliklere kadar çaba gerektiren çok zorlayıcı, yorucu ve karmaşık bir süreci içermektedir. Bu noktada yerel yönetimlerin sokak hayvanlarına yönelik hizmet ve sorumluluklarının neler olduğunun ve bu alanda neler yapılması gerektiğinin incelenmesi de önem taşımaktadır. Ancak hayvan hakları ve refahı konusunda farklı disiplinlerde (hukuk, veterinerlik, edebiyat) birçok akademik eser üretilmiş olmasına rağmen kamu yönetimi alanında konunun henüz çok fazla araştırılmamış olduğu tespit edilmiştir.[3] Alana bu nedenle katkı sağlayacağı düşünülen bu çalışmada, mevzuat, kurumsal resmi raporlar, TBMM soru önergeleri, basın haberleri ve Çevre ve Orman Bakanlığı'nın verileri çerçevesinde belediyelerin sokak hayvanlarına[4] yönelik görev

[2] 3 R Kuralı; deneylerde mümkün olan en az sayıda hayvan kullanılarak güvenilir veri elde edilmesini; en az acı duymalarını sağlayacak yöntemlerin belirlenmesini, mümkünse deney hayvanı yerine alternatif materyallerin kullanılmasını ifade etmektedir (Ergün, 2010: 231-233).

[3] Belediyelerin düzenlemiş olduğu etkinliklerde sunulmuş olan bildiriler (kongre, çalıştay) ve 1998 yılında Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisinde yayımlanan *Hayvanları Koruma Kanunu Tasarısında Belediyelerin Yetki ve Görevleri* başlıklı eser dışında kamu yönetimi alanında belediyelerin çalışmalarını irdeleyen yazılmış başka bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

[4] Çalışmada *sokak hayvanı* kavramı ile kastedilen *kedi ve köpeklerdir.*

ve sorumlulukları değerlendirilecek, hizmetin yürütülmesine dair sorunlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Terminoloji

Uluslararası Refakatçi Hayvan Yönetimi Koalisyonu (ICAM) tarafından yayınlanan İnsancıl Köpek Popülasyonu Yönetimi Kılavuz'unda (2007: 5) sokak köpekleri 'kapalı/kontrol altında (sahipli)' ve 'başıboş' olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Doğrudan kontrol altında olmayan ya da fiziksel bir engelle sınırlandırılmamış olarak tanımlanan başıboş köpekler ise kayıp sahipli, terk edilmiş sahipli, başıboş sahipli, doğuştan başıboş sahipsiz biçiminde sınıflandırılmıştır. 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu'nun 3. maddesinde ise hayvanlar; evcil, sahipsiz, güçten düşmüş, yabani ve kontrollü hayvan; deney, kesim, ev ve süs hayvanı olarak ayrımlanmıştır. Sokak hayvanı ise, sahipsiz hayvan olarak ifade edilmiş ve "b*arınacak yeri olmayan veya sahibinin ya da koruyucusunun ev ve arazisinin sınırları dışında bulunan ve herhangi bir sahip veya koruyucunun kontrolü ya da doğrudan denetimi altında bulunmayan evcil hayvanlar"* olarak tanımlanmıştır. İnsan yararına hizmet eden, insana ait bir mal/mülk olarak görülerek hukuk sistemleri içinde kişi değil eşya olarak da değerlendirilen hayvanların hukuki niteliğine ilişkin bu çağrışım ve algılardan sıyrılabilmek ve hayvanların sahibi olarak devleti görmek gerektiği için kanunda geçen sahipli-sahipsiz kavramının değiştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Sokak hayvanları, sokaklarda yaşayan sokaklarda doğmuş büyümüş veya sahipleri tarafından sokağa atılmış ve sokakta yaşamak zorunda bırakılan hayvanlar olarak da tanımlanmaktadır (Ürgüplü, 2013: 56).

Sokak köpekleri için 'barınacak yeri olmayan' veya 'sokakta yaşamak zorunda bırakılan' gibi nitelemeleri reddeden, sokağın zaten onların evi olduğunu ifade eden görüşler de söz konusudur. Nasıl bir yerde doğan, büyüyen ve yaşayan bir insan o mekâna ait olarak tanımlanıyorsa (oralıysa); sokakta doğan ve doyan hayvanlar da sokağa ait olarak görülmektedir (Tiftik vd., 2015: 210). Bu doğrultuda hayvanların yerinin barınaklar değil sokak olduğu da vurgulanmaktadır. Dönmez Ağın'ın (2012: 274) çalışmasında yer verdiği 'boş alan' kavramsallaştırması bu reddedişi açıklar niteliktedir. İnsanın doğadan ayrılmaz bir varlık olduğu gerçeği, sanayileşme ile birlikte unutulmaya başlamış ve kentleşme ile birlikte doğanın varlığı neredeyse yok sayılmıştır. Boş alan olduğu düşüncesiyle insan yerleşim bölgelerine dönüştürülen yerlerin aslında boş alan olmadığı, tam tersine bitki ve hayvan türlerinin yaşam alanları olduğu çağlar boyunca göz ardı edilmiştir. Kent kimliğini yansıtan kamusal bir yaşam ve etkileşim alanı olarak tanımlanması gereken sokaklar artık güvensiz, tanımsız, sıkışık, yabancılaşmış, yaşam şartlarının zorlaştığı mekânlar haline gelmiştir (Ulu ve Karakoç, 2004: 65;

Özcan vd., 2003: 20). Kent ekosisteminin bir ürünü olarak mekânda sıkışan insan ve hayvan birlikteliğinde daha fazla bir hakka sahip değilken sokağı sahiplenen insan olmuş ve hayvanları yerinden eden uygulamalar ise yine insan eliyle gerçekleşmiştir (Tiftik vd., 2015: 195). Bu çerçevede çalışmada onların yaşam alanı olduğunu vurgulamak açısından sokak hayvanı kavramının kullanılması tercih edilmekle birlikte 'sokak hayvanı' kavramının da eleştirildiğini belirtmek gerekir. Sokak hayvanı yerine bu canlıların 'toplumsal sorumluluk altındaki hayvanlar' olarak tanımlanmalarının daha doğru olacağı ileri sürülmektedir. Sokak hayvanı ifadesinin toplumsal algıyı şekillendirdiği; algılarımızın yansıması olarak onları değersizleştirdiği, sorumluluğumuz dışındakiler, sahipsizler imajını vererek bizi onlara karşı duyarsızlaştırdığı düşünülmektedir (Aksu, 2015).

Sorunun Kaynağı Sokak Hayvanları mı, Bakış Açımız ve Sorumluluklarımız mı?

Ekolojik dengenin bir unsuru[5] olarak yalnızca kenti zararlı kemirgenlerden ve çöplerden değil kent insanını duygusal alt üst oluşlardan da korumak görevini üstlenen sokak hayvanları ile insan ilişkisinin boyutu farklılaşmış ve evcil hayvan sayısı artmış olsa da bu durum onların sokaktaki varlığına ilişkin tahammülsüzlüğü ortadan kaldıramamıştır (Eroğlu, 2017).

Dünya Sağlık Örgütü istatistiklerine göre dünya genelinde 200 milyondan fazla sokak köpeği yaşamaktadır. İnsan sağlığını tehdit etmeleri, bulaşıcı hastalık taşıma riskleri, çoğalmaları, sürü halinde başıboş dolaşmaları, trafik kazalarına, çevre ve gürültü kirliliğine neden olmaları, kendilerine karşı korku ve önyargının hâkimiyeti sokak köpeklerinin çözüm bulunması gereken bir sorun olarak algılanmasının temel nedenleri arasında yer almaktadır (Lyu, 2015: 1). Sokak köpeklerine ilişkin bu algı ise toplumun onlara karşı tutum ve davranış biçimini belirlemekte olup (Tamzok vd., 2013: 247) idari birimlerin gerekli önlemleri alması, bu konuya yeterli ilgiyi ve sorumluluğu göstermesi bu algıyı yaratan sorunları azaltacak hatta ortadan kaldırabilecektir.

[5] 'Borneo'lular, gökten kedi yağdığına şahit oldular' başlığı ile basında yer alan, kedilerin ekolojik dengedeki yerini ve önemini betimleyen şu hikâye ilginçtir; 1950'li yıllarda Borneo'lular büyük bir sıtma salgınıyla karşı karşıya kalmışlardır. Sıtma virüsünü taşıyan sivrisinek sorununu çözümlemek için Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Borneo adasında ilaçlama yapmıştır. Dev spreylerle DDT uygulanan adada sivrisinekler yok olmuş ancak yeni bir sorun ortaya çıkmıştır. Borneo'daki palmiye kamışından yapılmış evlerin çatıları birer ikişer çökmeye başlamıştır. Çünkü DDT, çatılardaki palmiye yaprakları ile beslenen güve larvalarının çoğalmasını engelleyen yaban arılarının da ölmesine neden olmuştur. DDT ile ölen bu zehirli böcekleri kertenkeleler, kertenkeleleri de yiyen kediler yaşamlarını yitirmeye başlamıştır. Kedi popülasyonu azalmaya başlayınca da fareler çoğalmış, bu defa Borneo, veba ve tifo salgınlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu zincirleme sorunun çözümü için adadaki kedi nüfusunun tekrar çoğaltılmasına karar verilmiştir. Canlı kediler Singapur Kraliyet Hava Kuvvetlerince delikli konteynerlere doldurulmuş ve uçaklardan paraşütlerle adaya bırakılmıştır. Hafızalarda kalan ilginç görüntüsüyle resimli çocuk kitaplarına da konu olan bu olay 'Kedi Yağmuru' *Cat Drop Operation* adıyla anılmaktadır (WHO ve AFSM, 2005: 6; Eroğlu, 2017).

Bakış açısının yönü değiştirilerek sorunun öznesi olarak görülen sokak hayvanlarının tarafından konu değerlendirildiğinde ise karşı karşıya kaldıkları sorunların birçoğunun yaşamlarıyla doğrudan ilintili olduğu görülebilecektir. Bu sorunlardan bazıları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Beslenme Sorunu: Sokak hayvanları düzenli ve yeterli şekilde beslenememekte, çoğu zaman açlık ve dehidrasyonla karşı karşıya kalmakta, beslenmeleri ile ilgilenen gönüllüler engellenmekte, hayvanseverlik ise çoğu zaman kuru bir ekmek vermekten öteye gidememektedir.

Barınma Sorunu: Yaşam alanlarının daraltılması, barınacak yerlerinin kalmaması ve barınakların da etolojik özelliklerine uygun olmayan sağlıksız koşullara sahip olması ise diğer bir sorun alanıdır. Alışkın oldukları çevreden koparılarak getirilmeleri, yeni ses ve kokulara adapte olma zorlukları, hücre beton odalara kapatılmaları ve izole edilmeleri, tanıdık olmayan insanların müdahaleleri ve sosyal yoksunluk ile karşı karşıya kalmaları barınaklardaki hayvan stresinin nedenleri arasında sıralanmaktadır (Yalçın, 2016: 51).

Fiziksel, Psikolojik Şiddet ve Kötü Davranışlara Maruz Kalmaları: Barınmaları bir yana insan eliyle betonlaşan sokağın herhangi bir yerinde dinlenmelerine bile izin verilmeyen sokak hayvanlarının bu alanlardan taşla/sopayla uzaklaştırıldıkları gözlenmektedir. Bir oyuncak gibi petshoplardan alınan, evcilleştirilen ve bu nedenle de doğal yaşama uyum sağlama konusunda güçlük yaşayacak olan hayvanlar sokağa/ölüme terkedilmektedir. Şiddet uygulama, dış görünüşünü bir daha düzelmeyecek şekilde değiştirme (kuyruk ve kulaklarını kesme, tırnaklarını sökme), gücünü aşacak fiillere zorlama, aç – susuz bırakma, yakma, sakatlama, yaralama, tecavüz gibi müdahaleler ve trafik kazaları ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Sağlık Sorunu: Sokak hayvanları çoğu zaman bozuk yiyeceklerden dolayı zehirlenmektedir. Sokak köpeklerinin altmıştan fazla hastalığa yakalanma riskleri bulunmakta, birçoğunda deri hastalıkları görülmekte, yavruların bağışıklık sistemi ise yeterince gelişememektedir (Tez, 2016: 64). Herhangi bir neden olmadığı halde sorun algısı ve mücadele amacıyla zehirlendikleri (itlaf edildikleri) bilinmektedir.

Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde Belediyelerin Sokak Hayvanlarına İlişkin Görev ve Sorumlulukları

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 14. maddesinde yer verilen belediyenin görev ve sorumlulukları arasında sokak hayvanlarına ilişkin bir görev tanımlaması yapılmamıştır. 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nda ise (madde 7/m)

"*hayvanat bahçeleri ve hayvan barınakları gibi yerlerin yapılması, yaptırılması, işletilmesi veya işlettirilmesi"* belediyenin görevleri arasında ifade edilmiştir.

Hayvan Bakımevlerinin ve Sağlık Merkezlerinin Kurulması: Hayvanları Koruma Kanunu (madde 4/j) uyarınca yerel yönetimlerin, gönüllü kuruluşlarla işbirliği içerisinde, sokak (sahipsiz ve güçten düşmüş) hayvanlarının korunması için hayvan bakımevleri ve hastaneler kurarak onların bakımlarını ve tedavilerini sağlamaları esastır. Bu hayvanların en hızlı şekilde yerel yönetimlerce kurulan veya izin verilen hayvan bakımevlerine götürülmesi zorunlu olup bu merkezlerde oluşturulacak müşahede yerlerinde kısırlaştırılmaları, aşılanmaları, rehabilite edilmeleri, kaydedilmeleri ve sonrasında da alındıkları ortama bırakılmaları gereklidir (5199/ madde 6).

Hayvanları Koruma Kanunu'nda (madde 6), hayvan bakımevleri ve hastanelerinin kurulması amacıyla hazineye ait arazilerin öncelikle tahsis edileceği ifade edilmektedir. Kanunun hayvanların korunmasının desteklenmesine dair hükümleri gereğince de ev ve süs hayvanlarının korunması amacıyla bakımevlerinin - hastanelerin kurulması ve buradaki faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için yerel yönetimlere Orman ve Su İşleri Bakanlığı bütçesindeki ödenekten karşılanmak üzere mali destek sağlanacağı belirtilmektedir (madde 19).

Hayvanat Bahçelerinin Düzenlenmesi: Belediyeler hayvanat bahçelerini, doğal yaşama ortamına en uygun şekilde tanzim etmekle ve ettirmekle yükümlendirilmiştir (5199, madde 22).

Hayvanların Toplatılması: Sokak hayvanlarının toplatılmasına ilişkin usul ve esaslar Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği'nde (HKUY-madde 20) belirlenmiştir. Buna göre belediyeler, sorumlu veteriner hekimce dönemsel olarak eğitime tabi tutulan uzman kişilerden oluşan bir toplama ekibi kurar. Eziyet görmeden toplanmaları esas olup hayvanlar öncelikle kafes ve ağ ile yakalanmaya çalışılır bu yöntemlerle yakalama mümkün olmaz ise yakalama sopası kullanılır, uyuşturucu tüfek kullanımı ise sadece veteriner hekim kontrolü altında yapılır. Kafesli araç ile nakilleri esnasında zarar görmemeleri için gerekli önlemler alınır. Bu konuda gönüllü kuruluşlarla işbirliği yapılabilir.

Sağlık Hizmetlerinin Gerçekleştirilmesi (Kontrol ve Bakım, Aşılama, Kısırlaştırma): Belediye toplama ekibi tarafından geçici bakımevlerine getirilen hayvanlar sağlık, gebelik durumu ve parazit açısından bir ön muayeneden geçirilir. Ön muayenede gebelikleri tespit edilen hayvanlar kısırlaştırılmadan kaydedilerek ayrı bölümlere alınır. Hayvan sağlığına zarar vermeyecek ve cenin oluşumunu tamamlamamış şekildeki gebelikler sonlandırılır. Doğan yavruların sütten ayrılıncaya kadar geçici bakımevinde gerekli bakımı yapılır. Diğer hayvanların

da kontrolleri, sağlık bakımları, aşıları ve tıbbî müdahaleleri ile kısırlaştırılmaları yapılır (HKUY, madde 21). Kuduz Hastalığından Korunma ve Kuduz Hastalığı ile Mücadele Yönetmeliği'ne (madde 9) göre belediyenin sorumluluk alanındaki üç aydan büyük köpek ve kedilerin belediye veteriner hekimleri tarafından yılda bir defa aşılanması zorunludur.

İşaretlenmeleri[6]**:** Aşılanan hayvanların işaretlenmesi (mikroçip uygulaması, küpeleme ve benzeri) gerekmektedir. Kuduz Hastalığından Korunma ve Kuduz Hastalığı ile Mücadele Yönetmeliği'nin 8. maddesinde sahipsiz köpek ve kedilerin belediyelerce uygun bir yöntem ile bireysel veya sürü bazında işaretleneceği hüküm altına alınmıştır.

Kayıtlarının Tutulması: Belediyeler sorumluluk alanındaki köpek ve kedilerin sayısını ve sağlık bilgilerini kayıt altına almak durumundadır. Belediye toplama ekibi tarafından geçici bakımevlerine getirilen hayvanların yaşlarının, cinsiyetlerinin, ırklarının ve davranış şekillerinin 'sahipsiz hayvan kayıt defterine' yazılması gereklidir (HKUY, madde 21). Aşı uygulamasını yapan belediye veteriner hekimleri uygulamaya ait bilgilerle sonraki aşılama tarihini yine bu deftere işlemekle ve hayvana ait aşı kaydını Orman ve Su İşleri Bakanlığı veri tabanında güncellemekle yükümlüdür. Bakımevlerinde sahiplendirilen köpek ve kedilerin 'sahipli hayvan kayıt defterine' sahiplendirme kaydının yapılması, sahiplerine ilişkin bilgilerin ise Bakanlık veri tabanına işlenmesi gerekmektedir (Kuduz Hastalığından Korunma ve Kuduz Hastalığı ile Mücadele Yönetmeliği-madde 8 ve 9).

Kimliklendirilmeleri: Bakımevlerinde sahiplendirilen köpek ve kedilere bakımevi sorumlu veteriner hekimi tarafından kimlik belgesi verilir (Kuduz Hastalığından Korunma ve Kuduz Hastalığı ile Mücadele Yönetmeliği-madde 8).

---

[6] Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği'nde (madde 4) 'işaretleme'; aşılanan ve kısırlaştırılan hayvanların tanınmasını sağlamak amacıyla, bu hayvanların yaşamı ve davranışları üzerine olumsuz etkisi olmayan, dayanıklı, kolay fark edilebilen, uygulaması ve montesi kolay, kulak, boyun gibi uzuvlara plaka, tasma, mikroçip veya dövme gibi materyallerin uygulanması işlemi olarak ifade edilmektedir. 'Mikroçip' ise; kedi, köpek, kuş ile laboratuvar ve hayvanat bahçesi hayvanlarına uygulanabilen, ISO 11784-11785 veya ISO FDX-B standartlarına göre üretilmiş, 125, 128 ya da 134.2 kHz frekansında olan ve okuyucu ya da tarayıcılar tarafından okunabilen ve uluslararası standartlara göre istisnaî ve benzersizlik üzerine 15 haneli bir rakam ihtiva eden ve veteriner hekim tarafından uygulanan elektronik cihazlar olarak tanımlanmaktadır. Sahiplerinin kendilerini kolayca terk edememesi, sahipli olup olmadıklarının anlaşılması, kaybolan sahipli hayvanların teslimi, hayvan popülasyonunun izlenmesi, sağlık, aşı ve kısırlaştırma durumlarının kayıt sisteminden takip edilebilir hale gelmesi mikroçip uygulamasının faydaları arasında görülmektedir (İstanbul BŞB, 2016: 77).

Beslenmeleri: Sokak hayvanlarının beslenmesi amacıyla, bölgesinde bulunan lokanta, işyeri ve fabrikaların sahiplerinin uygun görmesi halinde işletmelerinde ve mutfaklarında oluşan hayvan beslemeye elverişli besin maddelerinin toplanması belediyelerin alacağı tedbirler arasındadır (HKUY, madde 7/d). Ayrıca hayvanların toplandıkları ve geri bırakılacakları ortamlarda belediyeler, gönüllü kuruluşlarla işbirliği içerisinde besleme odakları kurar ve hayvanların beslenmesine yardımcı olur (HKUY, madde 21).

Sahiplendirilmeleri: Geçici bakımevinde kısırlaştırılan ve gerekli tıbbî müdahaleleri yapılan tüm hayvanların sahiplendirilmesi için belediye ilân panoları ile belediyenin internet ortamı ve diğer tüm yayın organlarında duyuru yapılması gerekmektedir. Sahiplenme talebinde bulunan ve 5199 sayılı kanun ve uygulama yönetmeliğinde öngörülen şartları taşıyan kişilere ücret talep edilmeksizin sahipsiz hayvan edinme formu doldurularak ve sorumlu veteriner hekimin onayı ile düzenlenen sağlık karnesi verilerek sahiplendirme yapılır (HKUY, madde 7).

Alındıkları Ortama Geri Bırakılmaları: Geçici bakımevlerinde on gün süre ile gerekli duyurular yapıldığı halde sahiplendirilemeyen hayvanların kontrol ve bakımları ve operasyon yaraları kapandıktan en az yedi gün sonra kayıt altına alınıp, müdahale görmüş olduklarını gösteren işaretleri üzerlerinde olacak şekilde veteriner hekimin onayıyla alındıkları ortama geri bırakılır. Hayvanların, hiçbir suretle ilgili belediye sınırları dışındaki bir ortama, ormanlık alana veya diğer yaban hayatı yaşam alanlarına bırakılmaması gerekir (HKUY, madde 21).

Bırakıldıkları ortamlardaki takip ve kontrolleri, yerel hayvan koruma görevlileri işbirliğinde ilçe belediyesinin sorumluluğunda yer almaktadır.

Tablo 1. Büyükşehir Belediyelerinin Sokak Hayvanlarına Yönelik Faaliyetleri

Büyükşehir Belediyeleri	Aşı	İşaretleme	Kısırlaştırma	Sahiplendirme	Bırakılma
Adana	4527	4425	3171	1604	-
Ankara	4992	4730	5567	-	-
Antalya	2095	-	1025	287	1340
Aydın	3166	4061	2394	1384	1431
Balıkesir	2464	-	1928	649	1720
Bursa	425	-	688	-	-
Denizli	3566	-	3109	638	-
Diyarbakır*	604	604	604	311	604
Erzurum	1488	677	677	344	1536
Eskişehir	322	-	186	-	-
Gaziantep	4095	-	2177	1009	-
İstanbul	42.722	34.190	26.297	999	-
İzmir**	9445	-	3802	960	-
Kahramanmaraş	650	-	592	400	453
Kayseri	-	-	-	1665	-
Kocaeli	5463	-	4934	1002	-
Konya	4441	2308	2510	1241	2308
Malatya	986	-	743	192	-
Mardin	125	-	61	48	165
Mersin	3656	-	3658	1283	3164
Ordu	1338	-	1301	374	-
Samsun	9003	4269	3823	446	2177
Şanlıurfa***	3718	-	3124	1100	-
Trabzon	1204	-	119	425	400

Kaynak: *Veriler Büyükşehir Belediyelerinin 2016 Yılı Faaliyet Raporlarından derlenmiştir.*

**http://www.diyarbakir.bel.tr/haberler/6861-saglik.html, 2017.*

***T.C. İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı, E.9721 Sayı Ve 12.01.2018 Sayılı Yazısı.*

****https://www.sanliurfa.bel.tr/icerik/4970/4/veteriner-hizmeti, 2017.*

Tablo 1.'de büyükşehir belediyelerinin sokak hayvanlarına ilişkin yapmış olduğu çalışmalara yönelik verilere yer verilmiştir. 24 büyükşehir belediyesinin 2016 ve 2017 yıllarına ait kısmi verilerine erişim sağlanabilmiştir. Diyarbakır, İzmir ve Şanlıurfa büyükşehir belediyelerine ilişkin veriler 2017 yılı verileri olup bu belediyelerin dışındaki verilere kalan 21 büyükşehir belediyesinin 2016 yılı faaliyet raporundan ulaşılmıştır. 2016 yılında Türkiye genelinde aşılanan hayvan sayısı 193.745 olup bu hayvanların yaklaşık 96.728'i aynı yıl bu 21 büyükşehir belediyesi tarafından aşılanmıştır. Türkiye genelinde kısırlaştırılan hayvan sayı-

sı 149.720 olup 64.960'ı yine aynı belediyeler tarafından kısırlaştırılmıştır. 18 büyükşehir belediyesi bünyesinde sahiplendirilen toplam hayvan sayısı 13.990 olup Türkiye'deki tüm belediyelerin aynı yıl sahiplendirdikleri hayvan sayısı 38.218'dir. Rakamlar incelendiğinde aşılama, kısırlaştırma ve sahiplendirme hizmetlerinin yaklaşık yarısının tabloda yer verilen büyükşehir belediyelerince gerçekleştirildiği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2. 2004-2016 Yılları Arasında Belediyelerce Yapılan Rehabilitasyon Çalışmaları

Yıl	Kısırlaştırılan Hayvan Sayısı	Aşılanan Hayvan Sayısı	İşaretlenen Hayvan Sayısı	Sahiplendirilen Hayvan Sayısı
2004	4.682	13.596	3.891	4.849
2005	12.204	23.127	9.994	5.288
2006	21.363	39.651	19.881	6.664
2007	39.071	59.868	38.065	8.068
2008	42.560	63.639	37.215	9.726
2009	29.641	40.936	27.296	12.481
2010	55.624	80.213	50.257	17.926
2011	26.713	29.229	27.045	20.426
2012	85.408	110.636	80.026	20.761
2013	129.708	150.420	148.853	22.976
2014	132.433	165.240	150.070	25.040
2015	102.744	116.310	95.930	24.361
2016	149.720	193.745	155.662	38.218
TOPLAM	**831.871**	**1.086.610**	**844.185**	**216.784**

Kaynak: *Orman ve Su İşleri Bakanlığı Yaban Hayatı Daire Başkanlığı, 2018.*

Tablo 2'de, 5199 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği 2004 yılından itibaren 2016 yılına kadar belediyelerin sokak hayvanlarının rehabilitasyonuna ilişkin yapmış olduğu çalışmalara ilişkin verilere yer verilmiştir. Tabloda ilk göze çarpan durum 2004 yılı ile 2016 yılı arasında hizmet verilen sokak hayvanı sayısındaki artıştır. Binli rakamlardan 100 binli rakamlara doğru bir sıçrama yaşandığı; sahiplendirme hizmetinin ise diğer hizmetlerin sayıca çok daha gerilerde kaldığı görülmektedir. Hizmet verilen hayvan sayısı hakkında yorum ve kıyas yapabilmek için Türkiye'deki sokak hayvanlarının toplam sayısına ilişkin verinin ortaya konması gerekir. Ancak bu veri hakkında Orman ve Su İşleri Bakanlığı Yaban Hayatı Daire Başkanlığı'na yapılan BİMER başvurusu sonucunda yanıt alınamamıştır. Köpeklerde Popülasyon Yönetimi adlı çalışmasında Dodurka (2009) Türkiye'de sahipli ve sahipsiz köpek sayısının bilinmediğini belirtmektedir. Muğla İlindeki Sahipsiz Sokak Hayvanlarının Rehabilitasyonu ve Kontrolü Eylem Planı'nda (2016) ise ülkemizde yaklaşık 800.000 adet kayıt altına alınmamış sokak

hayvanının bulunduğu ifade edilmektedir. Buna karşılık ülke genelinde 85.000 hayvan kapasiteli 233 adet hayvan bakımevi bulunmaktadır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı Yaban Hayatı Daire Başkanlığı, 2018).

Eğitim Çalışmalarının Yapılması: Yerel yönetimlerin, gönüllü kuruluşlarla işbirliği içerisinde, sokak hayvanlarının korunması için eğitim çalışmaları yapmaları esas olup belediyeler yerel hayvan koruma görevlilerine verilecek eğitimi organize etmekle yükümlüdür (5199, madde 4/j; HKUY, madde 71).

Öldürülmeleri: Sokak hayvanlarının, Hayvan Sağlığı Zabıtası Kanunu'nda öngörülen durumlar dışında öldürülmeleri yasaktır (5199, madde 6). Geçici bakımevlerinde kaldıkları süre içerisinde; bulaşıcı, tedavi edilemez veya tedavi sonrası iyileşme ihtimali olmayan bir hastalığa sahip olduğuna, alındığı ortama bırakıldığında insan ve çevre sağlığını önlenemez derecede tehdit edeceğine geçici bakımevi veteriner hekimince karar verilerek rapor tutulan hayvanların en az acı veren ve en hızlı şekilde ölümünü sağlayan yöntemlerle öldürülmesi, bu hayvanların dışındaki hiçbir hayvanın ise öldürülemeyeceği hüküm altına alınmıştır (HKUY, madde 21). Geçici bakımevlerinde ölen hayvanların, derin çukurlara gömülerek üzerlerinin sıkıştırılmış toprak ile kapatılması veya yakma ünitesinde yakılması, enfeksiyon geçirmiş ve zoonoz hastalıktan ölen hayvanların ise bünyesinde bulunan yakma fırınında yakılması veya usulüne uygun olarak kireç ile gömülmesi, belediyelerin alacağı tedbirler arasındadır (HKUY, madde 7).

Kuduz Hastalığı ile Mücadele: Kuduz hastalığı ile ilgili belediyelerin görev ve sorumluluklarının yer verildiği iki temel mevzuat; Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Yönetmeliği ile Kuduz Hastalığından Korunma ve Kuduz Hastalığı ile Mücadele Yönetmeliği'dir. Hayvanlardan insan ve hayvanlara bulaşabilen hastalıklara ilişkin önlemlerin alınması, koruyucu uygulamaların yapılması ve bu hastalıklarla mücadeleye ilişkin esas ve usullerin düzenlenmesi amacı doğrultusunda hazırlanan bu yönetmeliklerin ilgili maddeleri uyarınca belediyeler üzerine düşen görev ve sorumlukları yerine getirir.

Sokak Hayvanları Konusunda Belediyeler ve Sorunlar

Sokak hayvanları konusundaki belediyelerin yasal düzenlemeler uyarınca hüküm altına alınan hizmet ve görevleri yerine getirmeleriyle ile ilişkili sorunlar; yönetsel, hukuksal, politik, ekonomik ve teknolojik unsurlar çerçevesinde irdelenebilir.

Belediyeler ile Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar) arasındaki yetki karmaşası, eşgüdüm ve iletişimsizlik sorunu ve özellikle belediyeler ve STK'lar arasındaki çatışma yönetsel sorunlardan birini oluşturmaktadır. Belediyelerin STK'larla kanunen işbirliği içinde hareket etmeleri öngörülmüşken karşılıklı suçlamalarla tıkanan

bir ilişki içinde oldukları söylenebilir. Belediyeler, sivil toplum kuruluşlarının ve gönüllü kişilerin müdahalelerini genellikle önyargılı, gereksiz ve bunaltıcı bulmakta; gönüllü kuruluşlar ise belediyelerin sokak hayvanlarına korumacı değil müdahaleci yöntemlerle yaklaştığını düşünerek faaliyetlerinin engellenmesine karşı çıkmaktadır. Tekvar'a (2017: 188) göre terk edilen hayvanların yeniden sahiplendirilme oranının çok düşük olması ve bakımevlerinde kapasitenin üzerinde hayvan barındırılması, bütçe yetersizliği nedeniyle bakımevlerinde hayvan refahının sağlanamaması ve hayvan nüfusunun kontrolü için genellikle zehirleme yolunun tercih edilmesi Türkiye'deki hayvan hakları örgütlerinin başlıca çatışma ve mücadele alanını ifade etmektedir. Gönüllü kişilerin bakımevine girişlerinin yasaklanması, bakımevine gelen hayvan sayısındaki hızlı değişimin hayvanların yok edildiklerine dair bir şüpheyi uyandırması[7], göstermelik kayıtların tutulması HAYTAP Hayvan Hakları Federasyonu Başkanı Çıtırık'ın (2016: 32) çalışmasında belediyelerin faaliyetleri hakkında dile getirdiği iddiaları oluşturmaktadır.

Kanunen öngörülen hizmetleri ve diğer çalışmaları[8] yerine getirdiklerine dair '*sokak hayvanlarına dost eli, sokak hayvanları yalnız değil, belediye sokak hayvanlarına sahip çıktı*' gibi başlıklarla yer verilen olumlu birçok haberin yanı sıra belediyelerin bahsedilen kuruluşlarla yaşadığı bu çatışmalara konu olan sorunların basında da (Tablo 3'de örnek haberlere yer verilmiştir) yer bulduğu gözlenmektedir.

[7] 'Sahiplendirildikleri gerekçesiyle bir gün 100 olup ertesi gün 20'ye düşmesi; ayda 300 hayvan toplayan belediyenin 30 kapasiteli bakımevinin hep bu sayıda kalması, toplanan hayvanların sokaklarda görülmemesi gibi' örnekler verilmektedir.

[8] Sağlık kontrolü, bakım, kayıt altına alma, aşılama, kısırlaştırma, sahiplendirme, bakımevi yapımı, köpek kulübeleri, kedi evleri ve besleme - su odaklarının kurulması, hayvan ambulansı, bilgilendirme broşürü hazırlama gibi.

Tablo 3. Sokak Hayvanları Konusunda Basın Haberleri[9]

Haber Başlığı	**Kaynak**
…Sokak Hayvanlarının İtlaf Edildiği İddiası	Milliyet, 13 Ocak 2018
Yasa Olsaydı 4.5 Yıl Hapisle Yargılanacaklardı	Milliyet, 14 Ocak 2018
Köpekleri Ölüme Terk Ettiler	Milliyet, 8 Ocak 2018
…Bir Öğretmen Köpek Katliamını Belgeledi	Milliyet, 16 Aralık 2017
Sokak Köpeklerinin Telef Edildiği İddiası	Milliyet, 8 Aralık 2017
….Köpek Katliamı	Milliyet, 10 Ekim 2017
Hayvan Barınağının Görüntüleri Hayvanseverleri Ayağa Kaldırdı	Milliyet, 30 Ağustos 2017
… Köpeklerin Zehirlenerek Öldürüldüğü İddiası	Milliyet, 20 Haziran 2017
Barınağa Terk Edilen Hayvanlar	Milliyet, 18 Nisan 2017
...Çok Sayıda Köpek Zehirlenerek Öldürüldü	Cumhuriyet, 8 Ocak 2018
Sokak Köpeklerinin Toplanmasına Tepki: Artık Bu Tür Uygulamalara Son Verilmeli	Cumhuriyet, 28 Ekim 2017
STK'lar ve Hayvanseverler… Belediyesi Önünde Hayvan Katliamı İddialarına Karşı Eylem Yaptı.	Cumhuriyet, 29 Ekim 2017
…Belediyesi'ne 59 Bin Lira Barına Cezası	Cumhuriyet, 20 Haziran 2017
Barınaktaki Skandal Görüntüler İçin Belediyeden Açıklama	Cumhuriyet, 31 Mayıs 2016
İşte … Meclisi'ndeki Protesto Anı (Barınak Protestosu)	Cumhuriyet, 9 Mart 2015
Barınaklar Nazi Kampları Gibi	Cumhuriyet, 10 Mart 2015
…Köpek Vahşetine Suç Duyurusu	Cumhuriyet, 6 Aralık 2013
Köpek Ölümlerine İlişkin Dava Sonuçlandı	Cumhuriyet, 14 Nisan 2011
….Köpek İtlafı İddiası	Cumhuriyet, 10 Şubat 2009
10 Köpeği Diri Diri Gömen Belediyeye Para Cezası	NTV Haber, 13 Ocak 2018
Sokak Köpeklerinin Yasalara Uygun Toplanmadığı İddiasına İnceleme	NTV Haber, 1 Kasım 2017
Tatilde Barınağa Kilit	NTV Haber, 3 Eylül 2017

Yasalardaki zorunlu durumlar dışında sokak hayvanlarının öldürülmesi yasak olmasına rağmen birçok belediye, hayvanların öldürüldüğü suçlamasıyla sık sık gündeme gelmektedir (Tekin, 2017). Belediyelerin hayvanlara yönelik müdahalelerine ilişkin bu olumsuz kanılar, 5199 sayılı kanunun hayvan hakları ihlallerine yönelik yaptırımlarının zayıf kaldığı yönündeki eleştiriyi de beraberinde getirmektedir. Hayvanların vücut bütünlüğüne yönelik saldırıların, kanun hükmündeki ifade ile hayvanlara yapılacak 'acımasız ve zalimce işlemlerin' suç değil kabahat olarak değerlendirilmesi, yaptırımın ise idari para cezası ile sınırlandırılması en çok eleştirilen konulardan birisini oluşturmaktadır (Dolu, 2016:

[9] Tablodaki haber başlıklarında belediye isimlerine yer verilmemiştir.

76; Yalçın, 2016: 25)[10].

Orman ve Su İşleri Bakanı tarafından yapılan açıklamaya göre (ormansu.gov.tr, 2017) hayvan hakları ihlallerinin önlenebilmesi amacıyla bakanlıkça açılan elektronik posta hesabına[11] günde 100'ün üzerinde yılda ise yaklaşık 40 bin mesaj gelmektedir. Bunların bir kısmının hak ihlallerine ilişkin şikâyetleri içeren mesajlar olduğu düşünüldüğünde sayıların yüksekliği göze çarpmaktadır.

Hayvan Hakları İzleme Komitesi (HAKİM) tarafından hazırlanan Hayvan Hakları İhlalleri Raporu'nda (2016) Orman ve Su İşleri Bakanlığı verileri doğrultusunda Türkiye'de 2010-2014 yılları arasında deney amaçlı kullanılan kedi ve köpek sayısının 14.057 olduğu belirtilmiş (Tablo 4), kedi ve köpekleri deney hayvanı olarak temin eden bir merkez olmadığı için bu hayvanların sokaklardan ya da barınaklardan alıkonulma ihtimalinin yüksek olduğu ifade edilmiştir.

Tablo 4. Türkiye'de 2010- 2014 Deneylerde Kullanılan Kedi ve Köpeklerin Sayısı

Yıl	Sayı
2010	2969
2011	4286
2012	3367
2013	2225
2014	1210
Toplam	**14.057**

Kaynak: *HAKİM, 2016.*

2016 yılında hayvanlara yönelik kötü muamele, işkence ve öldürme gibi fiiller nedeniyle 229 kişiye (toplam 934.035 TL) idari para cezası uygulanmıştır. 2016 yılında bu tür haksız fillere 526 TL idari para cezası uygulanmaktayken 2017 yılında bu cezada 20 TL artış yapılmış ve 546 TL olarak belirlenmiştir. 2017 yılında ise hayvan hakları ihlalleri nedeniyle 359 kişiye (toplam 1 milyon 638 bin TL) cezai işlem yapılmıştır (HAKİM 2016; ormansu.gov.tr, 2017).

Hayvan bakımevlerinin ve sağlık merkezlerinin kurulması belediyelerin kanunen yerine getirmekle yükümlü oldukları sorumluluklardan biri olup bu merkezlerin tıbbi, fiziki ve teknik özelliklerinin yetersizliği en çok dile getiri-

[10] TBMM 26. Yasama Döneminde; 2/2062; 2/2051; 2/2036; 2/2034; 2/1888; 2/1830; 2/1792; 2/1629; 2/1577; 2/128- 25. Yasama Döneminde 2; 2/1629- 24. Yasama Döneminde 2/2042; 1/685; 2/770; 2/365 Esas Nolu olmak üzere 16 Kanun Teklifi hayvanlara yönelik eziyet, şiddet fiillerinin idari ceza kapsamından çıkarılarak suç sayılmasını öngörmektedir.

[11] e-posta: hayvanhaklari@ormansu.gov.tr

len sorunlardan biridir. Alışıldık şekilde yerleşim yerinden uzak, beton fayanslı, hücre odalı ve demir parmaklıklı barınakların/ bakımevlerinin yaygınlığı göz önünde bulundurulduğunda bu eleştirilerin yersiz olmadığını ifade etmek gerekir. Alt yapısı, sıhhi tesisatı, drenaj sistemi iyi inşa edilmiş; ısıtıcılarla destekli hava şartlarına korunaklı, gölgelikli, açık - kapalı alanlara sahip; temizlemesi kolay; gezinti alanlarına sahip doğal yaşamla iç içe (bitkili, topraklı), hayvan mezarlığı olan geniş arazili; farklı büyüklüktekiler, terkedilmiş, yaralı, hastalıklı, ameliyatlı, yavrulu ve hamile olanlar gibi farklı özellikteki hayvanlar için farklı bölmeleri olan; donanımlı ameliyathane ile tedavi ünitelerini, depoları, mutfak, yemek, soyunma odası, banyo ve ofis gibi personel odalarını içeren (dohayko.org, 2017) bir geçici bakımevi ideali ile kıyaslandığında bu yetersizlik daha da somutlaşmaktadır. Ziyaretçi salonları, kafeterya, sahiplendirme alanları, çocuklar ve yetişkinler için park ve çekim merkezleri de bu özelliklere dahil edilebilir.

Yerel yönetim birimlerinde sahipsiz hayvanlarla ilgili görevleri yerine getirebilecek yeterli uzman personelin (hekim, şoför, tekniker, kayıt elemanı, bakıcı, yardımcı personel) bulunmadığı ve personel sayısı konusunda belirlenmiş bir standardın olmadığı, ayrıca personelin görev tanımının da belirsiz olduğu ifade edilebilir (Arslan, 2016: 14). HAKİM Raporu'nda (2016) kısırlaştırma müdahalesi beden dokunulmazlığını ihlal vakası olarak da değerlendirilmekte; çoğu yerel yönetimin, cerrahî deneyimi olmayan veteriner hekimleri istihdam ettiği bu nedenle de hayvanların gerektiği gibi tıbbî bakım göremediği ileri sürülmektedir.

Hayvan sevgisi, hayvan hakları ve rehabilitasyonu konusunda yapılan eğitimlerin (kamu spotu, reklam, bilimsel etkinlik, belgesel, kısa mesaj), sahiplendirilen hayvan sayısının yeterli olmadığını ve bu çalışmalara bütçede yeterli kaynak ayrılamadığını da belirtmek gerekir.

30 büyükşehir belediyesinin resmî web sitelerinde yer alan teşkilat şemaları incelenerek oluşturulan Tabloda 5'de görüldüğü üzere hizmetin yerel yönetim kuruluşların farklı birimlerince (Çevre Koruma ve Kontrol, Sağlık, Tarımsal Hizmetler, Zabıta, Park ve Yeşil Alanlar Daire Başkanlığı gibi…) görülmesi yönetsel sorunlardan bir diğerini oluşturmaktadır. Arslan'ın (2016: 14) İstanbul'da bulunan 37 İlçe Belediyesinde gerçekleştirdiği anket çalışmasında yalnızca 16 belediyede Veteriner İşleri Müdürlüğü'nün bulunduğu, diğer belediyelerde ise bu görevin Sağlık İşleri, Çevre Koruma vb. müdürlükler altında yürütüldüğü tespit edilmiştir. Bu müdürlüklerde çalışan veteriner hekimler ile yardımcı personel sayısının ise yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Anket çalışmasına katılanların büyük bir kısmının (%68,4) mevzuat ile zorunlu hâle getirilen yerel hayvan koruma görevlisi eğitimini almadıkları tespit edilmiştir.

Tablo 5. Büyükşehir Belediyelerinde Sokak Hayvanlarına Yönelik Hizmet Veren Birimler

Büyükşehir Belediyesi	Daire Başkanlığı	Şube Müdürlüğü
Balıkesir	Çevre Koruma ve Kontrol	Çevre Koruma ve Denetim
Erzurum	Çevre Koruma ve Kontrol	Veteriner İşleri
Kayseri	Çevre Koruma ve Kontrol	Veteriner İşleri
İzmir	Çevre Koruma ve Kontrol	Veteriner İşleri
Samsun	Çevre Koruma ve Kontrol	Veteriner İşleri
Trabzon	Çevre Koruma ve Kontrol	Veteriner İşleri
Konya	Çevre Koruma ve Kontrol	Veteriner
Denizli	Çevre Koruma ve Kontrol	Sağlık
Şanlıurfa	Çevre Koruma ve Kontrol	Sağlık
Ankara	Sağlık İşleri	Veteriner
Aydın	Sağlık İşleri	Veteriner ve Mezbaha İşletme
Manisa	Sağlık İşleri	Veteriner İşleri
Mardin	Sağlık İşleri	Veteriner İşleri
Bursa	Sağlık İşleri	Veteriner Hizmetleri
Diyarbakır	Sağlık İşleri	Veteriner İşleri ve Halk Sağlığı
Eskişehir	Sağlık İşleri	Veteriner İşleri
Tekirdağ	Sağlık İşleri	Veteriner İşleri
Kocaeli	Sağlık ve Sosyal Hizmetler	Veteriner
Muğla	Sağlık ve Sosyal Hizmetler	Veteriner Hizmetleri
Van	Sağlık ve Sosyal Hizmetler	Veteriner Hizmetleri
Malatya	Tarımsal Hizmetler	Veteriner
Antalya	Tarımsal Hizmetler	Hayvan Sağlığı ve Yetiştiriciliği
Kahraman-maraş	Tarımsal Hizmetler	Veterinerlik İşleri ve Mezbahalar
Sakarya	Tarımsal Hizmetler ve Muhtarlık İşleri	Veteriner Hizmetleri
Adana	Tarım ve Hayvancılık Hizmetleri	Hayvan Sağlığı ve Yetiştiriciliği
Gaziantep	Hayvanat Bahçesi ve Doğal Hayatı Koruma	Çevre Sağlığı Koruma Kontrol
Ordu	Parklar ve Yeşil Alanlar	Tarım ve Hayvancılık
İstanbul	Muhtarlıklar Gıda Tarım ve Hayvancılık	Veteriner Hizmetleri
Hatay	Zabıta	Veteriner Hizmetleri, Mezbahalar ve Gıda Kontrol
Mersin	Veteriner Hizmetleri	Sahipsiz Hayvanlar

Kaynak: *Büyükşehir Belediyelerinin web sayfalarından elde edilen verilerden oluşmaktadır.*

Projelerin sürdürülebilir olmaması, sokak hayvanları popülasyonunun sayım sorunu, toplanan sokak hayvanlarının başka belediyelerin görev alanına bırakılması, denetim sorunu yönetsel çerçevede göze çarpan diğer sorun alanlarını oluşturmaktadır.

Hukuki ve yönetsel sorunların dışında teknolojik sorunlar da sokak hayvanlarına ilişkin üstlenilen görevlerin uygun bir şekilde yerine getirilmesinin önündeki engeli oluşturmaktadır. Mikroçip ile takip uygulamasının her belediyede uygulandığını, veri tabanlarının etkin kullanıldığını, hayvanların rehabilitasyonu için yeterli düzeyde teknolojik araştırmaların yapıldığını, modern tıbbi donanıma sahip olunduğunu söylemek mümkün olmayıp bu sorunların mali sorunlarla ilişkili olduğu da bir gerçektir. Besleme, barınma, bakım, teknoloji maliyetlerinin yüksekliği, çoğu yerel yönetim kuruluşunun ise bütçesinde bu hizmetler için yeterli kaynağı ayıramadığı bilinmektedir (İstanbul BŞB, 2016: 39-40).

Tablo 6. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Tarafından 'Sokak Hayvanlarının Rehabilitasyonu Projesi' Kapsamında Ayrılan Ödenek

	2016	**2017**
Hayvan bakımevi yapımı	4.000.000 (13 yerel yönetime destek sağlanmıştır)	5.000.000
Hayvanların işaretlenmesi (mikroçip ve kulak küpesi temini)	1.110.000	5.000.000
Beslenme	200.000	1.000.000
Kedi Evi-Köpek Kulübesi	-	500.000
TOPLAM	5.310.000	11.500.000

Kaynak: *TBMM, 7/12418 Nolu Soru Önergesi Hakkında Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın Cevabı.*

Tablo 6'da belirtilen ödenekler, mikroçip, kulak küpeleri, geçici bakımevleri tarafından yapılan kısırlaştırma miktarları göz önünde bulundurularak Orman ve Su İşleri Bakanlığı İl Şube Müdürlükleri tarafından belediyelere aktarılmaktadır. Bakanlık tarafından yayımlanan hayvan bakımevi ödeneği tahsisi ile ilgili 2013/8 ve 2013/16 sayılı Genelgeler kapsamında, Bakanlıktan talepte bulunan yerel yönetimlere bütçe imkânları göz önünde bulundurularak ihale sözleşme bedelinin %40'ına kadar mali destek sağlanabilmektedir. İçişleri Bakanlığı, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Üniversiteler ve Sivil Toplum Kuruluşları ile yapılan çalışmalar kapsamında hayvan bakımevi yapımı maksadıyla 2009-2016 yılları arasında 45 yerel yönetime 22.983.715 TL mali destek sağlanmıştır (TBMM, 7/12418 Nolu Soru Önergesi Hakkında Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın Cevabı). 2017 yılında Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın 2017 yılı toplam bütçesi 14 milyar 663

milyon 74 bin TL olup, sokak hayvanlarına ayrılan 11 milyon 500 bin TL'lik ödenek bütçenin %0.078'ini oluşturmaktadır (HAKİM, 2016).

Sonuç

İnsan türü ötekileştiren, eşya gibi nesneleştiren, dışlayan, görmezden gelen, kendine yararlı ise var, aksi halde yok sayan ya da yok eden insan merkezci temelli yaklaşımlardan artık vazgeçmeli; hak temelli bir yaklaşımla biyolojik ve karakteristik özellikleri ne olursa olsun diğer tüm türlere içsel değerleriyle saygı göstermelidir. Ekosistemin bir parçası olarak karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde bulunulan hayvanların da insanlardan hiç de farklı olmayan duygulara sahip değerli varlıklar olduğu kabul edilmelidir. İnsan merkezci yaklaşımı pekiştiren, insanların diğer türlerden daha üstün, daha bilinçli ve doğayı biçimlendirmekte daha kudretli varlıklar olduğu yönündeki hâkim inanışa sahipliğin bile aslında muhtaç oldukları düşüncesiyle diğer türlere karşı sorumlu davranmayı ve onları korumayı gerektirdiği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu konuda her vatandaşa olduğu gibi idarecilere ve devlete önemli yükümlülüklerin düştüğü bilinmelidir. Hayvan özgürlüğü, refahı ve haklarına ilişkin bilinç ve farkındalığın arttırılması, insancıl, etik ilke ve değerlerin idari ve yasal düzenlemelerle kalıcı hale getirilerek güvence altına alınması ve en önemlisi de bu düzenlemelerin inanç ve isteklilikle içselleştirilerek uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir.

Belediyeler ve diğer ilgili kurumlar arasındaki yetki karmaşası, eşgüdüm ve iletişim sorunu; yasal cezai yaptırımların eksikliği, kurumsal kapasitenin, hayvan bakımevi ve sağlık merkezlerin tıbbi, fiziki ve teknik özelliklerinin, uzman personelin ve eğitim çalışmalarının yetersizliği; sorunlara kalıcı ve sürdürülebilir çözümler üretilememesi, hizmet için yeterli kaynak ve bütçenin ayrılmaması sokak hayvanları konusunda araştırma çerçevesinde tespit edilen sorunları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda sokak hayvanlarına yönelik sunulacak hizmetler çerçevesinde aşağıdaki önerilere yer verilebilir:

- Öncelikle sokak hayvanlarını toplama, rehabilite etme (aşılama, kısırlaştırma, işaretleme), sahiplendirme ve bulundukları ortama geri bırakma çalışmalarını yerine getirmekle sorumlu kuruluşlar olan belediyelerin sokak hayvanı popülasyonunu kontrol altına alabilmek için ilgili mevzuatı (kanun ve yönetmelikleri) sistemli ve doğru bir şekilde uygulaması gerekmektedir. Uygulamadaki sorunlar doğrultusunda da Hayvanları Koruma Kanunu, merkezi (Gıda Tarım ve Hayvancılık -Orman ve Su İşleri Bakanlıkları), yerel (belediyeler, üniversiteler), sivil kuruluşlar olmak üzere tüm tarafların katılımı ile tekrar değerlendirilmeli, ortak paydada etkin çözümler üretilmeye çalışılmalıdır.

- Kurumlar arası görev ve sorumluluk paylaşımı, görev tanımları, hangi kurumlarla nasıl iş birliği yapılacağı açık bir şekilde belirlenmelidir. İletişim, ko-

ordinasyon ve denetim sorunu çözümlenmelidir.

• Hizmeti etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri için belediyelerin idari ve mali kapasiteleri güçlendirilmelidir.

• Sokak hayvanlarının zehirlenmesi, toplu itlafı gibi uygulamaları önleyecek sıkı yaptırım ve denetim tedbirleri alınmalıdır. Yerel idarelerin eylemleri de dahil olmak üzere hak ihlallerine karşı caydırıcı cezai hükümler getirilmelidir. Yazılı - görsel basında ve sosyal medyada sıkça gündeme gelen olumsuz haberler de göz önünde bulundurularak kamu vicdanı rahatlatılmalıdır.

• Hukuken sahipli sahipsiz hayvan ayrımı ortadan kaldırılarak hayvanlar eşya/mal statüsünden çıkarılmalıdır. Bu kapsamdaki hukuki boşluk ve eksiklikler giderilmelidir.

• İşaretleme konusunda tüm belediyeler genelinde tek tip bir uygulama (küpe, çip ya da dövme) tercih edilmeli, işaretin hangi anlamı ifade ettiği (aşılı mı, kısırlaştırılmış mı / her ikisi de mi gibi) konusunda tereddüt ortadan kaldırılmalıdır.

• Bakımevlerinde rehabilite edilen her sokak hayvanına ait bilgi, eksiksiz ve doğru bir biçimde belediyelerce izlenebilen ulusal düzeydeki veri tabanına kaydedilmeli, bilgi teknolojilerinden, anlık izleme uygulamalarından yararlanılmalıdır.

• Terkedilmiş hayvan sayısını denetlemek ve yaptırıma bağlamak amacıyla (geri alınmazsa bakımevine yerleştirilen hayvanın bakım masraflarını üstlenmek gibi) sahipsiz hayvanların yanı sıra sahipli hayvanlar da işaretlenmeli ve kayıt altına alınmalıdır.

• Hayvan sağlığı ve refahı açısından bakımevlerinin yapısı, donanımı ve kapasitesi, hizmeti verecek olan personelin ve hizmeti yerine getirirken kullanılan araçların özelliği, tedavi usulleri, hayvanların yakalanma ve transfer biçimi gibi konularda asgari standartların belirlenmesi ve belediyeler arası farklı uygulamaların, bütçe farklılıklarının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Büyükşehir ve il belediyeleri en azından ilçe ve belde belediyelerinin gereksinimlerini de karşılayacak düzeyde teşkilatlandırılmalıdır.

• Sokak hayvanlarına yönelik hizmetleri yerine getiren birimler belediyelere göre farklılaşmakta, hatta aynı belediye içinde birimler arası görev değişikliği yapılabilmektedir. Hizmetin verimliliğini ve sürekliliğini etkileyecek bu uygulamalardan kaçınılmalı, Veteriner İşleri Müdürlükleri, belediye teşkilatları içinde kurulması zorunlu birimlerden biri olmalıdır.

• Belediyelerde meslek içi eğitimler yapılmalı, nitelikli ve yeterli sayıda

(sokak hayvanı popülasyonu ve barınakların kapasitesine göre) personel istihdamına önem verilmelidir. Veteriner hekim, teknik ve yardımcı personelin görev tanım ve kapsamları belirlenmeli, mesleğin getirdiği sağlık risklerine karşı önlemler alınmalıdır.

• Sosyal medya aracılığıyla sokak hayvanlarına yönelik bağış adı altında toplanan gelirlerin nereye harcandığının denetlenmesi gerekmektedir.

• Hayvan haklarını ve refahını gözeten akademik etkinlikler, çalıştaylar ve projeler yaygınlaştırılmalı, kamu spotları ile farkındalık çalışmaları yapılmalıdır.

• Sokak hayvanları için belediyelerce oluşturulan kedi evleri, besleme noktaları gibi hizmetler vatandaşlar tarafından desteklenmelidir.

Kaynakça

5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, (*Resmi Gazete*, Sayı: 25509, Tarih: 01.04.2004).

Akıllı, S. (2017). "Hayvan çalışmaları 'insan merkezci' olmaktan kurtulabilir mi? 'İnsan-sonrası' kuramların sundukları", *Şarki Edebiyat ve Sanat Dergisi,* Ekoeleştiri Özel Sayısı*,* 1 (2), 64-76.

Aksu, A. (2015). Sokak hayvanı tanımlamasının toplumsal sorumluluk altındaki hayvanlar olarak değiştirilmesi, https://www.change.org/p/tbmm-sokak-hayvan%C4%B1-tan%C4%B1mlamas%C4%B1n%C4%B1n-toplumsal-sorumluluk-alt%C4%B1ndaki-hayvanlar-olarak-de%C4%9Fi%C5%9Ftirilmesi, (10.12.2017).

Alıca, S. (1998). "Hayvanları koruma kanunu tasarısında belediyelerin yetki ve görevleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,* 7 (3), 94-101.

Arslan, M. (2016). "*İstanbul'da sokak hayvanları sorununa farklı bakış açıları", 1.Sokak Hayvanları Refahı Kongresi Bildiri Kitapçığı,* Ataşehir, 14-16.

Büyükşehir Belediyeleri 2016 Yılı Faaliyet Raporları (2017).

Cumhuriyet Gazetesi (8 Ocak 2018, 28 Ekim 2017, 29 Ekim 2017, 20 Haziran 2017, 31 Mayıs 2016, 9 Mart 2015, 10 Mart 2015, 6 Aralık 2013, 14 Nisan 2011, 10 Şubat 2009).

Çıtırık, N. (2016). "Sokak hayvanlarının hakları ve sorunlarının çözümü", *1.Sokak Hayvanları Refahı Kongresi Bildiri Kitapçığı,* Ataşehir, 30-33.

Tiftik, C., Dilsiz, A. ve Türel, A. (2015). "Esenler ve sokak hayvanları: Sokak hayvanlarının kent kültüründeki yeri", Hatice Ayataç (Ed.) *Herkes İçin Dost Kentler: İstanbul Esenler İlçesi Üzerine Değerlendirmeler,* İstanbul: Esenler Belediyesi Yayını, 191-211.

Dodurka, T. (2009). *Köpeklerde popülasyon yönetimi,* http://www.turkvet.biz/yazi/hr_kopek_pop_yonet_dodurka.pps, (10.12.2017).

Dolu, T. (2016). "Kent konseyi platformunun soruna bakış açısı", *1.Sokak Hayvanları Refahı Kongresi Bildiri Kitapçığı*, Ataşehir, 76-77.

Dönmez Ağın, B. (2012). "Ekoeleştiri ve hayvan çalışmaları: Avatar, Madagaskar ve Madagaskar 2: Afrika'ya kaçış filmlerinde doğa ve hayvan temsilleri", Serpil Oppermann (Ed.) *Ekoeleştiri Çevre ve Edebiyat*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 273-322.

Ergün, Y. (2010). "Hayvan deneylerinde etik", *Arşiv,* 19, 220-235.

Eroğlu, Y. (2017). *Kediler- köpekler; ekolojik dengenin gönüllü işçileri,* http://halukeroglu.blogcu.com/kediler-kopekler-ekolojik-dengenin-gonullu-iscileri/642126, (10.12.2017).

Hayvan Hakları İzleme Komisyonu (HAKİM) (2016). *Hayvan hakları ihlalleri raporu*, http://hayvanhaklari-izleme.org/blog/basin-toplantisi-2016-hayvan-haklari-ihlalleri-raporunu-acikladik/, (10.12.2017).

Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Yönetmeliği (*Resmi Gazete*, Sayı: 20109, Tarih: 15.03.1989).

Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği, (*Resmi Gazete*, Sayı: 26166, Tarih: 12.05.2006).

http://www.diyarbakir.bel.tr/haberler/6861-saglik.html, (10.12.2017).

http://www.dohayko.org/bar-plan-bilgiler-mainmenu-34/60-bir-barta-olmasreken-belli-bahususlar.html (10.12.2017).

http://www.ormansu.gov.tr/haber/hayvan-haklar%C4%B1-i-hlallerine-2017-y%C4%B1l%C4%B1nda-1-milyon-638-bin-tl-ceza-uyguland%C4%B1, (10.12.2017).

https://www.sanliurfa.bel.tr/icerik/4970/4/veteriner-hizmeti, (10.12.2017).

Ilgar, R. (2007). "Türkiye'de hayvan hakları ihlallerine coğrafi açıdan bakış", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 16 (1), 347-360.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2016). *1. Sahipsiz Hayvan Rehabilitasyon Çalıştayı Kitabı*, İstanbul.

Koçhisarlıoğlu, C. ve Söğütlü Erişgin Ö. (2013). "Hayvanın hukuki konumu", *Journal of Yaşar University*, Özel Sayı, 2 (8), 1691-1724.

Kuduz Hastalığından Korunma ve Kuduz Hastalığı ile Mücadele Yönetmeliği (*Resmi Gazete*, Sayı: 28177, Tarih: 18.01.2012).

Lyu P. (2015). "Proposal on solutions to stray dog problem in American cities", *Illinois Institute of Technology*, 3 (3), 1-3.

Milliyet Gazetesi (13 Ocak 2018, 14 Ocak 2018, 8 Ocak 2018, 16 Aralık 2017, 8 Aralık 2017, 10 Ekim 2017, 30 Ağustos 2017, 20 Haziran 2017, 18 Nisan 2017).

Muğla ilindeki sahipsiz sokak hayvanlarının rehabilitasyonu ve kontrolü eylem planı 2017-2021. (2016). Muğla.

NTV Haberleri (13 Ocak 2018, 1 Kasım 2017, 3 Eylül 2017).

Orman ve Su İşleri Bakanlığı Yaban Hayatı Daire Başkanlığı BİMER başvurusu. (30.01.2018).

Özcan, Z., Bayraktar, N., Görer, N. ve Tekel, A. (2003). "Kente dair analitik bir çözümleme: Sokaklar 'ilk yıl şehir planlama atölyesi deneyimi'". *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 17-30.

Regan, T. (1986). "A case for animal rights", M. W. Fox ve L.D. Mickley (Eds.), *Advances in Animal Welfare Science 1986/87*. Washington, DC: The Humane Society of the United States, 179-189.

Russell, William M.S. ve Burch, Rex L. (1959). *The principles of humane experimental technique*. London: Methuen, pp. 69-154. Online version; http://altweb.jhsph.edu/pubs/books/humane_exp/het-toc, (10.12.2017).

Sarıtaş, E. (2015). "İnsan dışı hayvanlar ve adalet", *Vira Verita- Disiplinlerarası Karşılaşmalar Dergisi*, Sayı: Ocak-1, 1-18.

Singer, P. (2005), *Hayvan Özgürleşmesi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

T.C. İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı, E.9721 sayı ve 12.01.2018 sayılı yazısı.

Tamzok, H., Kük, M. ve Çobanoğlu, N. (2013). "Hukuk ve etik boyutlarıyla sokak hayvanları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 4 (1), 245-280.

TBMM 24. Yasama Dönemi, 2/2042; 1/685; 2/770; 2/365 Esas/Nolu Kanun Teklifleri.

TBMM 25. Yasama Dönemi, 2; 2/1629 Esas/Nolu Kanun Teklifleri.

TBMM 26. Yasama Dönemi, 2/2062; 2/2051; 2/2036; 2/2034; 2/1888; 2/1830; 2/1792; 2/1629; 2/1577; 2/128 Esas/Nolu Kanun Teklifleri.

TBMM, 7/12418 Nolu Soru Önergesi Hakkında Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın Cevabı.

Tekin, N. (2017). "Devasa bir kedi-köpek mezarlığı üzerinde yaşıyoruz", https://hayvanlarinaynasinda.wordpress.com/2017/12/04/devasa-bir-kedi-kopek-mezarligi-uzerinde-yasiyoruz/, (10.12.2017).

Tekvar, S. O. (2017). "HAYTAP'ın hayvan hakları mücadelesinde çatışma yönetimi: hayvan hakları savunucularının kendi aralarında uzlaşması mümkün mü?", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 181-204.

Tez, G. (2016). "Köpeklerde üreme kontrolü", *1.Sokak Hayvanları Refahı Kongresi Bildiri Kitapçığı,* Ataşehir, 62-66.

Ulu, A. ve Karakoç, İ. (2004). "Kentsel değişimin kent kimliğine etkisi", *Planlama Dergisi*, Sayı: 3, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 59-66.

Uluslararası Refakatçi Hayvan Yönetimi Koalisyonu (ICAM) (2007). İnsancıl köpek popülasyonu yönetimi kılavuzu, http://www.icam-coalition.org/downloads/humane_dog_population_management_guidance_turkish.pdf, (10.12.2017).

Ürgüplü, G. (2013). *Derin ekoloji bağlamında kentte sokak hayvanlarıyla birlikte yaşamak olgusunun incelenmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek

Lisans Tezi, İstanbul.

World Health Organization ve Association of Former WHO Staff (WHO ve AFSM) (2005). "History matters", *AFSM Quarterly News,* April-June.

World Health Organization ve World Society for the Protection of Animals (WHO ve WSPA) (1990). *Guidelines for dog population management*, Geneva.

Yalçın, E. (2016). "Barınak ve geçici bakımevi standartları ve sosyal yaşam", *1.Sokak Hayvanları Refahı Kongresi Bildiri Kitapçığı*, Ataşehir, 50-52.

Yalçın, H. (2016). "Hayvan haklarına hukuki yaklaşım ve uygulamalar", *1.Sokak Hayvanları Refahı Kongresi Bildiri Kitapçığı*, Ataşehir, 23-27.

Yaşar, A. ve Yerlikaya, H. (2004). "Dünya'da ve Türkiye'de hayvan haklarının tarihsel gelişimi", *Veteriner Bilimleri Dergisi*, 20 (4), 39-46.